

Ewolucja modelu kariery naukowej i dylematy etyczne środowiska naukowego

Roman Z. Morawski

Streszczenie

Pierwsza część tego rozdziału poświęcona jest ogólnej charakterystyce ewolucji modelu kariery naukowej w latach 1989–2019, a w szczególności – zmianom prawnym dotyczącym stopni i tytułów naukowych, stanowisk naukowych i systemu finansowania badań naukowych. W drugiej części zarysowany jest system wartości epistemicznych, utylitarnych, etycznych i społecznych związanych z nauką; wprowadzone jest też pojęcie dylematu etycznego jako krytycznego elementu opisu procesów decyzyjnych. Na tym tle w trzeciej części przedstawione są dylematy etyczne związane z oceną dorobku naukowego, dylematy etyczne związane z finansowaniem badań naukowych oraz dylematy etyczne związane z zatrudnieniem i awansem akademickim. Ostatnia część zawiera kilka wniosków i postulatów wynikających z zarysowanego obrazu sytuacji polskiego środowiska naukowego.

Słowa kluczowe: kariera naukowa, system wartości, dylemat etyczny, biurokracja w nauce

1. Wprowadzenie

Zgodnie z opublikowanym przez GUS w 2019 r. wydaniem *Małego Rocznika Statystycznego*: działalność badawczo-rozwojowa (B+R) *obejmuje badania podstawowe i stosowane (w tym badania przemysłowe) oraz prace rozwojowe*. Dane statystyczne przedstawione w odpowiednim dziale tego dokumentu dotyczą w związku z tym:

- podmiotów wyspecjalizowanych badawczo, tj. podmiotów, których głównym (statutowym) celem działalności jest prowadzenie badań naukowych i prac rozwojowych bądź ich bezpośrednie wsparcie;
- podmiotów gospodarczych (niezaklasyfikowanych według PKD 2007 do działu 72 „Badania naukowe i prace rozwojowe”), które obok swojej podstawowej działalności prowadzą lub finansują prace badawczo-rozwojowe. Do pierwszej kategorii należą nie tylko szkoły wyższe i instytuty naukowe Polskiej Akademii Nauk, ale także:
- instytuty badawcze działające na podstawie ustawy z dnia 30 kwietnia 2010 r. o instytutach badawczych (tekst jednolity Dz. U. 2018 poz. 736);
- pozostałe podmioty zaklasyfikowane według PKD 2007 do działu 72 „Badania naukowe i prace rozwojowe” oraz inne powiązane z nimi instytucjonal-

nie jednostki pomocnicze lub nadzorujące, zaklasyfikowane bądź niezaklasyfikowane według PKD 2007 do działu 72.

Kariera to – zgodnie ze słownikiem języka polskiego PWN¹ – *zdobywanie coraz wyższej pozycji w jakimś zawodzie lub w jakiejś dziedzinie albo przebieg czyjejs pracy zawodowej w ciągu całego życia. Karierę naukową należy więc rozumieć jako zdobywanie coraz wyższej pozycji w zawodzie naukowca (pracownika naukowego, badacza etc.) lub w nauce (w działalności badawczej lub rozwojowej) albo jako przebieg pracy zawodowej naukowca w ciągu jego całego życia; zaś model kariery naukowej – jako spójny zbiór typowych ciągów zdarzeń składających się na kariery naukowców, wynikający z obowiązujących regulacji prawnych, tradycji akademickiej i uwarunkowań społeczno-ekonomicznych. Struktura tego modelu obejmuje kilka splecionych ze sobą hierarchicznych sekwencji, takich jak:*

- sekwencja stopni i tytułów naukowych (np. od magistra do profesora),
- sekwencja stanowisk badawczych lub akademickich (np. od asystenta do profesora zwyczajnego),
- sekwencja stanowisk funkcyjnych (np. od kierownika pracowni do rektora),
- sekwencja nagród i wyróżnień naukowych lub akademickich (od pochwały kierownika pracowni do nagrody Nobla).

Wszystkie te sekwencje podlegają różnicowaniu uwarunkowanemu kontekstem narodowym i instytucjonalnym. Na przykład, sekwencja stopni i tytułów naukowych w USA obejmuje trzy stopnie: *bachelor's*, *master's* and *doctor's degrees*; natomiast w Polsce: dwa stopnie naukowe i jeden tytuł naukowy, jako że odpowiednikiem *bachelor's degree* jest tytuł zawodowy licencjata lub inżyniera, a odpowiednikiem *master's degree* – tytuł zawodowy magistra.

Model kariery naukowej w Polsce kształtowany był w okresie ostatnich trzydziestu lat przez zmiany legislacyjne dotyczące szkolnictwa wyższego i nauki, przemiany ekonomiczno-społeczne w kraju oraz warunki współpracy nauki polskiej z nauką światową. Najwięcej informacji na temat pierwszego z tych czynników można znaleźć w bazie danych o nazwie Internetowy System Aktów Prawnych (ISAP)², która zawiera opisy bibliograficzne i teksty aktów prawnych opublikowanych w *Dzienniku Ustaw* i *Monitorze Polskim*. „Dżunglę” funkcjonujących w minionym trzydziestoleciu przepisów dotyczących stopni i tytułów naukowych pokazuje wynik wyszukiwania w tej bazie: zawiera on bowiem 306 dokumentów normatywnych odnoszących się w jakiś sposób do nadawania stopni i tytułów naukowych, które krócej lub dłużej obowiązywały w tym okresie. Niemal dwukrotnie większą liczbę dokumentów wykazuje ISAP w odpowiedzi na hasło „szkolnictwo wyższe”. Eksperyment ten ujawnia stopień biurokratyzacji sfery nauki i szkolnictwa wyższego w Polsce po roku 1989.

¹ <https://sjp.pl/kariera> [2019-07-30].

² <http://isap.sejm.gov.pl/> [2019-07-30].

Ze względu na mnogość aktów normatywnych, mających wpływ na ewolucję modelu kariery naukowej, w Tabeli 1 zestawiono jedynie ustawy, które były determinantami tego wpływu.

Tabela 1. Zestaw ustaw dotyczących modelowania stopni i tytułów naukowych

Ustawa	Źródło oryginału	Źródło zmian
Ustawa z dnia 29 maja 1989 r. zmieniająca ustawę o szkolnictwie wyższym z 4 maja 1982 r. z późniejszymi zmianami	Dz.U. 1989 nr 34 poz. 181	Dz.U. 1990 nr 14 poz. 86
Ustawa z dnia 29 maja 1989 r. zmieniająca ustawę o stopniach naukowych i tytułach naukowych z dnia 31 marca 1965 r. z późniejszymi zmianami	Dz.U. 1989 nr 34 poz. 183	Dz.U. 1992 nr 63 poz. 314 Dz.U. 1998 nr 50 poz. 310 Dz.U. 1998 nr 162 poz. 1115 Dz.U. 2000 nr 122 poz. 1314 Dz.U. 2001 nr 85 poz. 924 Dz.U. 2001 nr 111 poz. 1193 Dz.U. 2002 nr 4 poz. 33 Dz.U. 2002 nr 150 poz. 1239 Dz.U. 2004 nr 152 poz. 1598 Dz.U. 2005 nr 23 poz. 187
Ustawa z dnia 12 września 1990 r. o szkolnictwie wyższym	Dz.U. 1990 nr 65 poz. 385	
Ustawa z dnia 12 września 1990 r. o tytule naukowym i stopniach naukowych	Dz.U. 1990 nr 65 poz. 386	
Ustawa z dnia 28 września 1990 r. o zmianie ustawy ‚Karta Nauczyciela‘	Dz.U. 1990 nr 72 poz. 423	
Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o Komitecie Badań Naukowych	Dz.U. 1991 nr 8 poz. 28	Dz.U. 2000 nr 122 poz. 1314 Dz.U. 2001 nr 85 poz. 924 Dz.U. 2002 nr 150 poz. 1239 Dz.U. 2004 nr 152 poz. 1598 Dz.U. 2005 nr 23 poz. 187
Ustawa z dnia 26 czerwca 1997 r. o wyższych szkołach zawodowych	Dz.U. 1997 nr 96 poz. 590	Dz.U. 2011 r. nr 84, poz. 455 Dz.U. 2017 poz. 859
Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki	Dz.U. 2003 nr 65 poz. 595	
Ustawa z dnia 8 października 2004 r. o zasadach finansowania nauki	Dz.U. 2004 nr 238 poz. 2390	

Ustawa	Źródło oryginału	Źródło zmian
Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. „Prawo o szkolnictwie wyższym”	Dz.U. 2005 nr 164 poz. 1365	Dz.U. 2006 nr 46 poz. 328 Dz.U. 2007 nr 176 poz. 1240 Dz.U. 2009 nr 202 poz. 1553 Dz.U. 2010 nr 57 poz. 359 Dz.U. 2010 nr 75 poz. 471 Dz.U. 2011 nr 84 poz. 455 Dz.U. 2014 poz. 1198 Dz.U. 2015 poz. 860 Dz.U. 2015 poz. 1187 Dz.U. 2016 poz. 907 Dz.U. 2016 poz. 1311 Dz.U. 2016 poz. 2169
Ustawa z dnia 30 kwietnia 2010 r. – przepisy wprowadzające ustawy reformujące system nauki	Dz.U. 2010 nr 96 poz. 620	Dz.U. 2012 poz. 756
Ustawa z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce”	Dz.U. 2018 poz. 1669	
Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce”	Dz.U. 2018 poz. 1668	Dz.U. 2019 poz. 276

Jak stwierdza Marek Kwiek: wszędzie w Europie kariera naukowa jest długa, a dochodzenie do naukowej dojrzałości (i instytucjonalnej samodzielności) – potwierdzanej najczęściej w społeczności naukowej statusem profesorskim – rozłożone w czasie. Wszędzie tradycyjnym kamieniom milowym na drodze kariery naukowej coraz częściej towarzyszą stałe, małe kroki, niemal nieustannie oceniane zarówno przez ciała złożone z przedstawicieli wspólnoty akademickiej, jak i przez uczelnianą administrację. Akademicki rynek pracy staje się coraz bardziej konkurencyjny na wszystkich poziomach, inaczej niż dawniej, gdy do konkurencji dochodziło przede wszystkim wśród młodszych pracowników akademickich, pnących się po szczeblach kariery akademickiej. Drabina kariery naukowej jest dziś na ogół ściślej związana ze zdolnościami do pozyskiwania funduszy na badania (bez których najczęściej nie da się prowadzić badań) oraz dostępnością finansowania na badania. Kariera akademicka jest dziś znacznie mniej stabilna i bezpieczna; nie sposób brać dziś w Europie za pewnik akademickiego zatrudnienia przez całe życie (a często nawet zatrudnienia długoterminowego), zwłaszcza w przypadku nowo przyjętych w szeregi kadry akademickiej.³

³ M. Kwiek, Kariera akademicka w Europie: niestabilność w warunkach systemowej konkurencji, *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, 2016, vol. 47, No. 1, s. 203–242.

Powyższa syntetyczna charakterystyka modelu kariery naukowej zilustrowana zostanie w następujących podrozdziałach informacją dotyczącą stanu ilościowego i kondycji moralnej polskiego środowiska naukowego w latach 1989–2019 oraz systemowych uwarunkowań ewolucji tego modelu.

2. Ewolucja polskiego modelu model kariery naukowej

Corporatization not only has prioritized certain areas of research above others but also has infiltrated the ways in which all of us, across the disciplines, conduct our research and the way we think about research. The push towards the easily quantifiable and marketable rushes us into ‚findings‘, and is at odds with the spirit of open inquiry and social critique.⁴

Ewolucja polskiego modelu model kariery naukowej w ciągu minionego trzydziestolecia była przedmiotem nieustającej dyskusji zarówno środowisk naukowych, jak i gremiów politycznych. Tylko niektóre wynikające z niej wnioski zostały wykorzystane w pracach legislacyjnych nad aktami normatywnymi regulującymi sferę nauki i szkolnictwa wyższego, w szczególności – w ustawach wymienionych w tabeli 1. Bogaty materiał argumentacyjny, wynikający z tej dyskusji, zarejestrowany został zarówno w publikacjach książkowych⁵ jak i w ekspertyzach⁶. Tutaj zostanie on przedstawiony w sposób syntetyczny i selektywny w zakresie uzasadnionym potrzebami narracji dotyczącej dylematów etycznych środowiska naukowego, opisanych w następujących podrozdziałach.

Ewolucja modelu kariery naukowej jest integralnym elementem ewolucji system nauki i szkolnictwa wyższego, jaka dokonał się w latach 1989–2019. Podstawowe dane statystyczne charakteryzujące ten proces, pochodzące z małych roczników statystycznych GUS 1990–2019, przedstawiono w tabeli 2. Ze względu na zmieniające się w kolejnych latach stosowane przez GUS definicje niektórych wielkości mierzonych oraz metodyki zbierania i przetwarzania

⁴ M. Berg, B.K. Seeber, *The Slow Professor: Challenging the Culture of Speed in the Academy*, University of Toronto Press, Toronto 2016, „Introduction”.

⁵ F. Ziejka (red.), *Model awansu naukowego w Polsce*, Konferencja Rektorów Akademickich Szkół Polskich i Fundacja Rektorów Polskich, Kraków–Warszawa 2006.

J. Górniak (red.), *Program rozwoju szkolnictwa wyższego do 2020 r.*, cz. III, *Diagnoza szkolnictwa wyższego*, Konferencja Rektorów Akademickich Szkół Polskich i Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa 2015.

M. Kwiek, *Uniwersytet w dobie przemian*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2015.

S. Biliński (red.), *Debaty PAU*, tom III, *Meandry kariery naukowej* (red. S. Biliński), Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2016.

⁶ J. Woźnicki (red.), *Mobilność naukowców w Polsce*, Raport opracowany przez Zespół Interdyscyplinarny ds. Mobilności i Karier Naukowych, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Warszawa 2007.

J. Woźnicki (red.), *Uwagi do propozycji zmian w zakresie ścieżki kariery naukowej zgłoszonych w debacie publicznej*, Raport opracowany przez Zespół Interdyscyplinarny ds. Mobilności i Karier Naukowych, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Warszawa 2008.

J.M. Bujnicki, B. Hasiów-Jaroszewska, M. Wierchoń (red.), *Ekspertyza mobilności polskich naukowców*, Akademia Młodych Uczonych PAN, Warszawa 2015.

reprezentujących je danych, liczby zawarte w tej tabeli należy traktować jako orientacyjne.

Tabela 2. Podstawowe dane statystyczne

	1989	1999	2009	2018
Liczba ludności	37,9 mln	38,2 mln	38,1 mln	38,4 mln
Liczba pracowników naukowych ogółem: w tym zatrudnionych w szkołach wyższych	67,6 tys. 50,2 tys. (74,3%)	56,4 tys. 35,3 tys. (62,6%)	61,1 tys. 38,0 tys. (62,2%)	96,5 tys. 37,7 tys. (39,0%)
Liczba doktorantów	2,5 tys.*	22,6 tys.*	35,7 tys.	54,8 tys.
Liczba pracowników naukowych i doktorantów	70,1 tys.	79,0 tys.	96,8 tys.	151,3 tys.
Liczba nadanych stopni doktora	2440	4000	5068	5626**
Liczba nadanych stopni doktora habilitowanego	755	915	908	1675**
Liczba nadanych tytułów profesora	910	630	697	482
Liczba szkół wyższych	98	287	461	392
Liczba studentów	390 tys.	1432 tys.	1900 tys.	1230 tys.
Liczba absolwentów	50 tys.	215 tys.	440 tys.	328 tys.
Liczba przyznanych patentów krajowych	2854	1022	1536	2906

* Oszacowanie oparte na kilku zgodnych źródłach publicystycznych. ** Dane za rok 2017.

Źródło: małe roczniki statystyczne GUS 1990–2019.

Analizując dane zawarte w tabeli 2, należy zauważyć, że liczba osób prowadzących badania naukowe – suma liczby pracowników naukowych i liczby doktorantów – systematycznie rosła w ciągu minionego trzydziestolecia: od 70,1 tys. do 151,3 tys. W tym samym czasie liczba pracowników naukowych, zatrudnionych w szkołach wyższych zmniejszyła się z 67,7 tys. do 37,7 tys. Oznacza to, że w znakomitej większości osoby, które uzyskały stopień naukowy doktora, w wyniku ukończenia studiów doktoranckich i pomyślnego zakończenia przewodu doktorskiego, znalazły zatrudnienie w instytucjach pozaakademickich. Jest to niewątpliwie najistotniejsza zmiana modelu kariery naukowej, jaka dokonała się w ciągu minionego trzydziestolecia.

W uzupełnieniu danych dotyczących nadanych stopni i tytułów naukowych warto przytoczyć spostrzeżenie, że liczba kobiet zdobywających stopnie naukowe stale zwiększa się; liczba kobiet, którym nadawany jest tytuł naukowy, też zwiększa się, ale znacznie wolniej niż liczba kobiet uzyskujących stopnie naukowe⁷.

⁷ P. Rodzik, Nadane stopnie i tytuły naukowe – czy coś się zmieniło?, *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, 2016, vol. 48, No. 2, s. 139–174.

Dane z tabeli 2 pokazuje, że liczba przyznanych patentów krajowych po przejściowym, bardzo głębokim, spadku wróciła w ostatnich latach do wartości z 1989 roku; ponad dwukrotnie wzrosła jednak liczba patentów zagranicznych z 205 do 469⁸. Ze względu na brak porównywalnych danych za cały analizowany okres nie zamieszczono w tabeli 2 analogicznych danych dla publikacji naukowych. Takie dane dla okresu 2000–2017 są dostępne⁹ i wynika z nich, że w tym okresie ogólna liczba publikacji afiliowanych przez polskich autorów wzrosła niemal trzykrotnie (z ok. 13 tys. do 46 tys. rocznie), natomiast liczba publikacji cytowanych – po przejściowym wzroście, który trwał do 2012 roku – spadła poniżej wartości z roku 2000 (ok. 11 tys. rocznie)¹⁰.

Z formalnoprawnego punktu widzenia, wbrew dość powszechnemu odczuciu, w ciągu minionego trzydziestolecia istniały znaczne możliwości dywersyfikacji ścieżek kariery naukowej. Wynikały one ze zróżnicowania instytucji prowadzących działalność naukową oraz zróżnicowania stanowisk i form zatrudnienia, oferowanych pracownikom naukowym tych instytucji, a także – z otwarcia tych instytucji na współpracę z naukowymi i pozanaukowymi podmiotami zewnętrznymi (krajowymi i zagranicznymi). W praktyce dominował jednak podzbiór ścieżek kariery naukowej, najczęściej obieranych przez nauczycieli akademickich zatrudnionych w szkołach wyższych. Ich istotą było dążenie do uzyskania możliwie najwyższego stanowiska w hierarchii: asystent, adiunkt, profesor nadzwyczajny (obecnie: profesor uczelni), profesor (obecnie: profesor) – zatrudniony na stanowisku naukowo-dydaktycznym (obecnie: badawczo-dydaktycznym). Awans w tej hierarchii był w sposób istotny uwarunkowany uzyskaniem kolejno stopnia naukowego doktora, stopnia naukowego doktora habilitowanego i tytułu naukowego profesora. Na początku minionego trzydziestolecia dominującym sposobem „robienia doktoratu” była asystentura, podstawą do uzyskania habilitacji – najczęściej rozprawa habilitacyjna, a podstawą do uzyskania tytułu profesorskiego – tzw. monografia profesorska. Obecnie dominującym sposobem „robienia doktoratu” są studia doktoranckie, a podstawą do ubiegania się o stopień doktora habilitowanego i tytułu profesora – dorobek naukowy udokumentowany publikacjami, przede wszystkim publikacjami w renomowanych czasopismach międzynarodowych.

W roku 1989 na uczelniach istniały cztery stanowiska naukowo-dydaktyczne (asystenta, adiunkta, docenta i profesora), dwa stopnie naukowe (doktora i doktora habilitowanego) oraz dwa tytuły naukowe (profesora nadzwyczajnego i zwyczajnego). W znakomitej większości przypadków, aby objąć stanowisko adiunkta trzeba było uzyskać stopnień doktora, aby zostać docentem – dokto-

⁸ *Nauka i technika w 2017 r.*, Główny Urząd Statystyczny – Urząd Statystyczny w Szczecinie, Warszawa–Szczecin 2019, s. 112.

⁹ *Ibidem*, s. 77.

¹⁰ *Ibidem*.

ra habilitowanego, a profesora – tytuł naukowy profesora nadzwyczajnego lub zwyczajnego. W latach 1989–2019 postępowała – jak to ujął Henryk Grabowski – inwolucja kryteriów awansu akademickiego¹¹. Już w pierwszej dekadzie minionego trzyletnia nastąpiła istotna zmiana w akademickiej nomenklaturze, polegająca na wprowadzeniu stanowiska docenta kontraktowego, w celu dopuszczenia do samodzielności w nauce tych, którzy w wymaganym czasie nie zrobili habilitacji. Było to wprawdzie obniżenie wymagań awansowych, ale o skutkach ograniczonych w czasie, ponieważ docent kontraktowy, który w czasie trwania kontraktu nie uzyskał stopnia doktora habilitowanego, wracał na stanowisko adiunkta. Druga istotna zmiana w kryteriach awansu akademickiego polegała na przeniesieniu stanowiska docenta do grupy stanowisk dydaktycznych i wprowadzeniu dwóch stanowisk profesorskich, profesora nadzwyczajnego (zwanego też uczelnianym) i zwyczajnego, oraz zastąpieniu dwóch tytułów profesora – jednym; pojawiła się wówczas możliwość uzyskania zatrudnienia na stanowisku profesora uczelnianego na czas nieokreślony¹².

W drugiej dekadzie minionego trzyletnia podjęte zostały skuteczne działania na rzecz przyspieszania awansów naukowych przez zmianę procedury habilitacyjnej. Zniesione zostało kolokwium habilitacyjne, a w ocenie dorobku naukowego kandydata rada wydziału zastąpiona została przez siedmioosobową komisję powoływaną przez Centralną Komisję ds. Stopni i Tytułów; jednocześnie uruchomione zostały skuteczne zachęty do przedstawiania dorobku habilitacyjnego w formie „jednotematycznego cyklu publikacji”, a nie w formie rozprawy habilitacyjnej¹³. Po kilku latach, w 2014 roku, wraz z nowelizacją ustawy o stopniach i tytule naukowym, pojawiło się kolejne złagodzenie wymagań: ów cykl nazwano „cyklem publikacji powiązanych tematycznie”. Ta niewinna zmiana terminologiczna przyniosła oczekiwany skutek: liczba nadawanych stopni doktora habilitowanego istotnie wzrosła (por. tabela 2), ponieważ cyklem zaczęto nazywać zbiory publikacji dotyczących luźno powiązanych ze sobą zagadnień mieszczących się tematycznie w danej dyscyplinie naukowej¹⁴. Systematyczne złagodzenie wymagań wobec habilitantów – zarówno formalnych, bo wynikających ze zmian legislacyjnych, jak i nieformalnych, bo wynikających z praktyki ich stosowania – doprowadziło do sytuacji, w której wskaźniki bibliometryczne charakteryzujące dorobek publikacyjny stały się ważniejsze niż jego zawartość merytoryczna¹⁵. Jednym z negatywnych

¹¹ H. Grabowski, Inwolucja kryteriów awansu akademickiego, *Forum Akademickie*, 2017, No. 2, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2017/02/inwolucja-kryteriow-awansu-akademickiego/> [2019-07-26].

¹² *Ibidem*.

¹³ por. P. Czajkowski, P. Trojanowski, Habilitacja w modelu kariery naukowej. Instytucjonalne i mentalne uwarunkowania zgody i odrzucenia, *Forum Socjologiczne*, 2012, No. 3, s. 121–146.

¹⁴ por. W. Przetakiewicz, Nieuzasadnione złagodzenie wymogów habilitacyjnych, *Forum Akademickie*, 2017, No. 1, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2017/01/nieuzasadnione-lagodzenie-wymogow-habilitacyjnych/> [2019-07-26].

¹⁵ *Ibidem*.

następstw łagodzenia wymagań habilitacyjnych było kurczenie się grupy adiunktów, którzy w sposób perfekcyjny opanowali warsztat badawczy i stanowili rdzeń wielu zespołów naukowych w dziedzinach empirycznych. Skłonieni lub zmuszeni przepisami i polityką kadrową do starania się o stopień doktora habilitowanego, na ogół na podstawie tematycznie rozproszonego dorobku, ograniczyli swoje zaangażowanie w działalność *sensu stricte* badawczą¹⁶.

Szczegółową analizę zmian aktów normatywnych dotyczących stopni i tytułów naukowych w latach 2004–2016 i praktycznych następstw tych zmian, znaleźć można w trzech artykułach Jana W. Wiktora z 2018 roku¹⁷.

Przez całe trzydziestolecie zmianom legislacyjnym dotyczącym nauki i szkolnictwa towarzyszyła debata środowiskowa na temat celowości utrzymania stopnia naukowego doktora habilitowanego, który jest nieznanym w anglosaskim świecie naukowym. Argumentacja za utrzymaniem habilitacji i za jej zniesieniem jest bogata¹⁸; tutaj zostaną przytoczone tylko jej najistotniejsze elementy. Zwolennicy zniesienia habilitacji argumentują, że konieczność jej przygotowania w celu uzyskania naukowej samodzielności prowadzi do marnotrawstwa zasobów twórczych w okresie największej produktywności badacza. Konieczność ta nie sprzyja także badaniom zespołowym, ponieważ niejako skazuje badacza na osiąganie wyników indywidualnych, podczas gdy działania zespołowe w nauce przynoszą najbardziej pożądane rezultaty. Zwolennicy utrzymania habilitacji koncentrują się na jej roli w całym systemie nauki i szkolnictwa wyższego jako gwaranta wysokiego poziomu kompetencji akademickich i zwracają uwagę na to, że w ostatnich latach, w związku z upowszechnieniem się studiów doktoranckich, postępuje dewaluacja stopnia doktora¹⁹. W *Programie rozwoju szkolnictwa wyższego do 2020 r.*, opracowanym przez KRASP w 2015 r., zapisane zostały, między innymi, następujące opinie na temat jakości stopni naukowych:

¹⁶ Por. *ibidem*.

¹⁷ J.W. Wiktor, Procedura w postępowaniach awansowych 2004–2016, cz. 1, Doktoraty, *Forum Akademickie*, 2018, No. 4, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2018/04/procedura-w-postepowaniach-awansowych-2004-2016/>; cz. 2, Habilitacja, *Forum Akademickie*, 2018, No. 5, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2018/05/procedura-w-postepowaniach-awansowych-2004-2016/>; Cz. 3: Profesura, *Forum Akademickie*, 2018, No. 6, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2018/06/procedura-w-postepowaniach-awansowych-2004-2016/> [2019-07-26].

¹⁸ Z. Kołodziejak, Habilitacja – twór anachroniczny, *Forum Akademickie*, 1998, No. 7–8, <https://forumakademickie.pl/fa-archiwum/archiwum/98/7-8/artykuly/19-polemiki.htm> [2019-07-26].

J.M. Brzeziński, Podaj cegłę – rzecz o systemie awansów naukowych, cz. I, *Forum Akademickie*, 2010, No. 11, <http://forumakademickie.pl/fa/2010/11/podaj-cegle/>; cz. II, *Forum Akademickie*, 2010, No. 12, <http://forumakademickie.pl/fa/2010/12/podaj-cegle/> [2019-07-28].

M. Pospiszyl, Profesor nie habilitowany, *Forum Akademickie*, 1998, No. 5, <https://forumakademickie.pl/fa-archiwum/archiwum/98/5/artykuly/13-agera.htm> [2019-07-26].

P. Czajkowski, P. Trojanowski, Habilitacja w modelu kariery naukowej. Instytucjonalne i mentalne uwarunkowania zgody i odrzucenia, 2012.

¹⁹ *ibidem*.

- *Słaby – przeciętnie biorąc – poziom doktoratów i w wielu przypadkach habilitacji, defekty metodologiczne i ograniczone nowatorstwo naukowe.*
- *Niska selektywność procedury habilitacyjnej w wielu dyscyplinach, aplikowanie o habilitację osób o niewystarczającym dorobku naukowym.*
- *Problematyczność nowej procedury habilitacyjnej: krótki termin na przygotowanie recenzji, powierzchowna i formalna rola rady wydziału.*
- *Brak mechanizmów weryfikacji jakości stopni naukowych i powiązania z tym uprawnień jednostek naukowych do ich nadawania²⁰.*

Każda zmiana legislacyjna, dotycząca stopni i tytułów naukowych, była źródłem niepewności co do rzeczywistego kierunku zmiany wymagań stawianych kandydatom do awansu i dlatego wielu z nich starało się uzyskać habilitację lub tytuł naukowy jeszcze według starej ustawy. Powodowało to przejściowe spiętrzenia w kanałach przetwarzania wniosków awansowych, co zwykle prowadziło do zwiększonej tolerancji dla wniosków substandardowych²¹.

W opisaney sytuacji, nie dziwi to, że po roku 1989 prestiż pracownika nauki, w szczególności profesora uniwersytetu, obniżył się. Na skali stupunktowej, stosowanej w ogólnopolskich badaniach ankietowych, w latach 1975–2013 nastąpił spadek z 90 do 78 punktów²². W okresie tym postępował proces odwracania się polskiego społeczeństwa od zawodów inteligenckich, a na prestiżu zyskiwały zawody poszukiwane na rynku lub umożliwiające niezależność decyzyjną i finansową²³. Zapotrzebowanie na nowych pracowników nauki w wyższych szkołach publicznych, okazało się niższe niż można by oczekiwać na podstawie wzrostu liczby studiujących. Gwałtowny rozwój niepublicznego szkolnictwa wyższego przyczynił się do upowszechnienia zjawiska wieloetatowości (nierzadko powodującej obniżenie jakości nauczania) oraz do powierzania stanowisko profesora osobom o niższych kwalifikacjach niż w szkołach publicznych²⁴. Jeszcze innym czynnikiem obniżającym prestiż profesorów, głównie profesorów nauk społecznych i humanistycznych, był ich natrętny udział w komentowaniu rzeczywistości społecznej, gospodarczej i politycznej w mediach – nie tylko w obszarze swoich kompetencji naukowych, ale i daleko poza nim²⁵.

²⁰ J. Górniak (red.), *Program rozwoju szkolnictwa wyższego do 2020 r.*, cz. III, *Diagnoza szkolnictwa wyższego*, 2015, s. 233.

²¹ por. M. Kosmowski, A. Proń, CK, cura te ipsum, *Forum Akademickie*, 2015, No. 4, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2015/04/ck-cura-te-ipsum/> [2019-07-26].

²² M. Kuniński, Pracownik naukowy w otoczeniu społecznym. Status społeczny i powinności, [w:] *Debata PAU*, tom III, *Meandry kariery naukowej* (red. S. Biliński), Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2016, s. 75–80.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

P. Czajkowski, P. Trojanowski, *Habilitacja w modelu kariery naukowej. Instytucjonalne i mentalne uwarunkowania zgody i odrzucenia*, 2012.

3. System wartości i typologia dylematów etycznych związanych z nauką

Dwie klasy wartości, które w historycznym rozwoju nauki zostały uznane za szczególnie istotne dla długofalowej produktywności nauki, to *wartości epistemiczne*, związane z jej celami poznawczymi, oraz *wartości utylitarne*, związane z jej celami praktycznymi. Ze sposobem funkcjonowania systemu nauki, z kolei, związany jest pewien zbiór *wartości etycznych* oraz pewien zbiór *wartości społecznych*. Te cztery klasy wartości nie są rozłączne: niektóre wartości mogą należeć do więcej niż jednej z tych klas. Nie ma poza tym powszechnej zgody co do kryteriów określania przynależności poszczególnych wartości do tych zbiorów, a nawet co do celowości ich wyróżniania. Ci, na przykład, którzy uważają, że wszelka nauka powinna być „aksjologicznie neutralna”, ograniczają się do pozyskiwania wiedzy oraz jej pogłębiania i uściślenia; ci natomiast, którzy odrzucają aksjologiczną neutralność nauki, zwykle wskazują na złożone czynniki (finansowe, polityczne i społeczne) różnicujące świat nauki czystej i stosowanej²⁶.

Identyfikacja czterech klas wartości związanych z naukami empirycznym jest potrzebna do opisu podstawowych problemów aksjologicznych, z którymi boryka się współczesna nauka (a może nawet cała cywilizacja). Należy do nich napięcie między dążeniem do celów poznawczych i praktycznych oraz trudność wyboru priorytetów w dążeniu do tych ostatnich. Należy do nich także kwestia indywidualnej i zbiorowej odpowiedzialności za przyszłość ludzkości, której losy zależą dziś od rozwoju nauki w stopniu tak znacznym jak nigdy dotąd. Cele poznawcze nauki to wiedza, wyjaśnianie i rozumienie; cele użytkowe zaś to przewidywanie, celowe oddziaływanie na obiekty materialne, rozwiązywanie problemów praktycznych²⁷. Definityjne ograniczenie celów nauki do zdobywania wiedzy byłoby ryzykowne wobec faktu, że pseudonauki, takie jak astrologia czy numerologia, również stawiają sobie za cel zdobywanie wiedzy²⁸. Wobec braku ogólnie uznanych (niebudzących kontrowersji) kryteriów epistemicznych umożliwiających jednoznaczne stwierdzenie, co jest nauką, a co nią nie jest, nie byłoby możliwe udzielenie satysfakcjonującej odpowiedzi na pytanie, dlaczego astronomię uważamy za naukę, a astrologię – nie²⁹. Rozróżnienie celów poznawczych i praktycznych nauk empirycznych, a co za tym idzie, wartości epistemicznych i utylitarnych, jest pożądane także dlatego, że inny program badawczy może lepiej służyć tym pierwszym, a inny tym drugim³⁰.

²⁶ Por. E. Agazzi, *Dobro, zło i nauka – Etyczny wymiar działalności naukowo-technicznej*, Oficyna Akademicka, Warszawa 1997 (przekład z ang. E. Kałuszyńska), s. 210–211.

²⁷ D.B. Resnik, *The Price of Truth – How money affects the norms of science*, Oxford University Press, Oxford 2007, s. 39.

²⁸ *Ibidem*, s. 39–40.

²⁹ Por. *ibidem*, s. 38.

³⁰ *Ibidem*, s. 40.

Rozróżnienie poznawczych i praktycznych celów nauki przekłada się na różniczenie między systemem wartości nauki akademickiej a systemem wartości nauki zwanej przemysłową. Samodzielny pracownik naukowy uczelni ma zwykle dużą swobodę wyboru problematyki badawczej oraz współpracowników wewnętrznych i zewnętrznych. Tradycyjnie zakłada się, że jest on raczej motywowany potrzebą zdobywania wiedzy i służenia społeczeństwu niż korzyściami z ewentualnej komercjalizacji owej wiedzy. Pracownik działu badawczo-rozwojowego przedsiębiorstwa przemysłowego musi realizować zadania wynikające z planów rozwojowych tego przedsiębiorstwa, posługując się wyłącznie infrastrukturą badawczą i zasobami informacyjnymi tego przedsiębiorstwa, nawiązując współpracę wewnętrzną i zewnętrzną zgodnie z procedurami obowiązującymi w tym przedsiębiorstwie. Jego motywacja związana jest ściśle z celami biznesowymi przedsiębiorstwa, a nie z potrzebą zdobywania wiedzy dla niej samej. Różnice te ulegają obecnie pewnemu zatarciu, ponieważ – z jednej strony – model działania uczelni ewoluuje w kierunku modelu działania przedsiębiorstwa, z drugiej zaś – istotnie poszerza się margines swobody twórczego działania w jednostkach badawczo-rozwojowych przedsiębiorstwach, przede wszystkim dużych przedsiębiorstwach zainteresowanych nie tylko krótkoterminowym sukcesem rynkowym, ale także rozwojem długoterminowym. Zachodzi ponadto wzajemne przenikanie się obydwu sektorów nauki, ponieważ – z jednej strony – pracownicy uczelni zatrudniani są w różnych formach w przemyśle, z drugiej zaś – naukowcy z przemysłu coraz częściej uczestniczą w projektach badawczych koordynowanych przez uczelnie.

Centralną wartością epistemiczną nauki jest prawda osiągnięta przy użyciu tzw. metody naukowej, która generuje takie wartości pomocnicze, jak precyzja, ścisłość, oryginalność, prostota, elegancja czy ogólność. Fundamentalną wartością nauki, ściśle związaną z prawdą, jest obiektywizm jako cecha badacza lub cecha nauki, przy czym bardziej zasadne jest mówienie o obiektywizmie poznawczym nauki czy obiektywizmie naukowym niż o obiektywizmie badacza. Obiektywizm nauki zależy od wielu czynników, wśród których najważniejsze to stan wiedzy, metodologia badawcza, dostępne narzędzia badawcze, normy epistemologiczne i praktyczne oraz cechy podmiotu badającego, czyli uczonego. Brak obiektywizmu uczonych może wynikać ze świadomego odstępstwa od norm badawczych, ale może też być wynikiem oddziaływania uwarunkowań zewnętrznych. Niedostateczna odporność uczonego na pokusy pieniądza, władzy i prestiżu oraz na naciski finansowe, instytucjonalne, polityczne i społeczne – to najważniejsze zagrożenie obiektywizmu nauki. Nie pomogą najlepsze normy i metody czy narzędzia badawcze, jeśli owe pokusy i naciski skłonią go do uwikłania się w konflikt interesów i zejścia z drogi uczciwości.

Amerykański socjolog Robert K. Merton zaproponował, już osiemdziesiąt lat temu, zbiór czterech wartości o fundamentalnym normatywnym znaczeniu dla funkcjonowania nauki: wspólnotowość, uniwersalizm, bezinteresowność i zorganizowany sceptycyzm. Wartości te są źródłem następujących norm funkcjonowania nauki:

- „Wspólnotowość” zobowiązuje nas do udostępniania wiedzy naukowej wszystkim członkom naukowej społeczności, do usuwania wszelkich przeszkód w przepływie informacji między nimi.
- „Uniwersalizm” zobowiązuje nas do opierania wszelkich ocen w nauce na kryteriach merytorycznych, do powstrzymania się od dyskryminacji dokonanych naukowych ze względu na przekonania pozanaukowe, pochodzenie narodowościowe czy społeczne ich autora.
- „Bezinteresowność” zobowiązuje nas do powstrzymania się od dostosowywania wyników badań do naszych interesów finansowych, politycznych czy ideologicznych.
- „Zorganizowany sceptycyzm” zobowiązuje nas do poddawania wszystkich dokonań naukowych środowiskowej krytyce, do odrzucenia autorytetu czy tradycji jako kryterium ostatecznej akceptacji tych dokonań.

Normy te mają w zasadzie charakter etyczny, ponieważ odnoszą się przede wszystkim do interakcji społecznych wewnątrz społeczności naukowej, a nie do samego procesu badawczego; niepomijalny jest jednak także ich aspekt epistemiczny, najistotniejszy w przypadku czwartej z nich. Jak się wydaje, normy te nie wymagają uzasadnienia, są bowiem w większości odzwierciedleniem zasad moralnych, którymi kierujemy się w życiu codziennym. Wszystkie one w mniejszym lub większym stopniu służą budowaniu zaufania, które jest spoiwem wspólnoty naukowej oraz warunkiem *sine qua non* jej istnienia i produktywności. Wartością etyczną, o której *explicite* nie wspomina Robert K. Merton, jest wolność nauki we wszystkich jej aspektach, a zwłaszcza – wolność słowa, wolność myśli, wolność wyboru metody badawczej i wolność wyboru problematyki badawczej. O ile wolność słowa i myśli należy do podstawowych praw człowieka, o tyle wolność wyboru metody badawczej i problematyki badawczej ma charakter specyficzny dla nauki. Wolność wyboru problematyki badawczej (a zwłaszcza problematyki badań stosowanych) może jednak podlegać istotnym ograniczeniom społecznym, jeśli badania te nie są finansowane z prywatnych środków, a także ograniczeniom o charakterze etycznym.

Na każdym pracowniku naukowym ciążyą wielorakie zobowiązania względem samego siebie, względem środowiska naukowego i względem społeczeństwa. Te pierwsze wynikają z potrzeby zapewnienia produktywności własnym działaniom badawczym, te ostatnie – z kluczowego znaczenia nauki dla dobrobytu i przyszłego rozwoju społeczeństwa. Jeśli chodzi o zobowiązania względem środowiska naukowego, to wynikają one z uczestnictwa w zbiorowym przedsięwzięciu, jakim jest nauka, i wiążą się z potrzebą pielęgnowania zaufania w tym środowisku. Produktywność zbiorowego wysiłku twórczego w nauce – zarówno w mikro-, jak i makroskali – zależy od zaufania: czytelnik naukowego artykułu obdarza zaufaniem jego autora, koordynator projektu badawczego obdarza zaufaniem jego podwykonawców – to tylko przykłady. Funkcjonowanie systemu nauki nie jest możliwe bez zaufania, dlatego czyni podważające to zaufanie – to najpoważniejsze naruszenia etyki badań naukowych. Gmach

nauki runie, gdy to zaufanie zostanie nadużyte. Zaufanie w nauce ma charakter racjonalny w tym sensie, że opiera się na doskonalonych przez wieki metodach i systemach selekcji kadr naukowych, intersubiektywnego sprawdzania informacji naukowej oraz zarządzania informacją naukową. Wszystkie te trzy „podpory” zaufania mogą jednak zawieść i niekiedy zawodzą, być może dzisiaj częściej niż przed stu laty, skoro podejmowane są coraz intensywniejsze próby zastąpienia ich mechanizmami zbiurokratyzowanego zarządzania nauką i mechanizmami wolnego rynku idei. Zdaniem Marka Ratajczaka zasadniczy problem polskiej nauki polega na tym, że nikt do nikogo nie ma zaufania³¹.

Wartości, zarówno wartości należące do jednej z klas, jak i wartości należące do różnych klas, mogą wchodzić w konflikty nawet na gruncie spójnego systemu filozoficznego. Konflikty wartości związanych z nauką są nieuniknione. Rozwiązaniem byłaby ich ścisła hierarchizacja; nie jest to jednak możliwe, zwłaszcza w odniesieniu do wartości jakościowo niejednorodnych, np. wartości epistemicznych i etycznych. Szczególnie konfliktogenna, z aksjologicznego punktu widzenia, jest konfrontacja wartości akademickich i wartości biznesowych, która ma miejsce w obszarze nauki³². Konflikty wartości są zwykle źródłem dylematów etycznych i pragmatycznych, tzn. prowadzą do sytuacji, w których decydent musi wybierać między istotnymi dla niego wartościami, a w wyniku dokonania wyboru co najmniej jednej z nich się sprzeniewierzyć. Pojęcie *dylematu etycznego* będzie odnoszone w tym rozdziale do sytuacji, w której co najmniej jedna z wartości ma charakter etyczny. W trzech następujących podrozdziałach zarysowane zostaną potencjalne i realne konflikty wartości prowadzące do sytuacji zmuszających polskiego naukowca do rezygnacji z fundamentalnych wartości epistemicznych lub etycznych w imię przetrwania w systemie nauki.

Pełniejszą charakterystykę systemu wartości związanych z nauką oraz bogaty przegląd dylematów etycznych, pojawiających się w procesach decyzyjnych związanych z prowadzeniem badań naukowych, można znaleźć w rozdziałach 13–19 opracowanego przez autora podręcznika dla doktorantów³³.

4. Dylematy etyczne związane z oceną dorobku naukowego

Dwa patologiczne zjawiska w sposób szczególny ograniczały produktywność polskiej nauki w ciągu minionego trzydziestolecia: kwantofrenia (przybierająca postać „impaktozy” lub „punktozy”) oraz „grantomania”. To pierwsze zjawisko polega na nieudolnych próbach obiektywizacji ocen dorobku naukowego, indy-

³¹ Z. Drozdowicz, Deficyt zaufania, *Forum Akademickie*, 2017, No. 3, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2017/03/deficyt-zaufania/> [2019-07-28].

³² P. Sztompka, Uniwersytet współczesny; zderzenie dwóch kultur, *Nauka*, 2014, No. 1, s. 7–18.

³³ R.Z. Morawski, *Technoscientific Research: Methodological and Ethical Aspects*, Walter de Gruyter, Berlin–Boston 2019.

widualnego i instytucjonalnego, przy użyciu zbioru wskaźników, których wartości wyrażają się w punktach. Etyczne implikacje tego zjawiska zostaną zarysowane w tym podrozdziale. To drugie zjawisko polega na maksymalizacji odsetka środków finansowych z budżetu państwa przeznaczanych na badania, które w formie tzw. grantów przyznawane są zespołom badawczym w trybie konkursów; o jego etycznych następstwach będzie mowa w następnym podrozdziale.

Podstawowy dylemat etyczny pracownika naukowego w warunkach kwantofrenii krótko wyraża angielski skrót myślowy: *publish or perish*. Jak zauważa Emanuel Kulczycki: *Obecnie główną zasadę organizacji i zarządzania nauką oraz szkolnictwem wyższym można scharakteryzować następująco: wszystko ma być możliwe do zmierzenia i oceniania, a na tej podstawie mają być podejmowane skuteczne i – na ile to możliwe – zobiektywizowane decyzje dotyczące organizacji i finansowania nauki*³⁴. Praźródłem kwantofrenii w polskiej nauce jest system kategoryzacji jednostek naukowych na podstawie tzw. parametrycznej oceny ich dorobku naukowego. Opiera się on na fałszywym założeniu o współmierności tak różnych osiągnięć, jak publikacja artykułu, uzyskanie patentu czy zastosowanie nowego algorytmu numerycznego w produkcji przemysłowej – w dodatku w tak różnych dziedzinach, jak informatyka, chemia i inżynieria biomedyczna – z jednej strony – i dyscypliny humanistyczne – z drugiej. Ocena dorobku publikacyjnego nosi przy tym znamiona obiektywizmu, bo odwołuje się do wskaźników bibliometrycznych, podczas gdy ocena innych składników dorobku naukowego ma charakter całkowicie arbitralny, bo opiera się na wynikach okresowych targów administracji naukowej z różnymi grupami nacisku, aktywnymi w sferze polskiej nauki. Zmieniająca się od dwudziestu lat, z roku na rok, punktacja różnych kategorii osiągnięć naukowych najlepiej pokazuje umowność ocen ferowanych na jej podstawie – ocen dotyczących instytucji, a od pewnego czasu także ocen dokonań ich pracowników. Kierując się bowiem przesłankami pozornie racjonalnymi, kierownictwo jednostek naukowych stosuje kryteria ich oceny do oceny swoich pracowników, a organy administracji centralnej, takie jak Centralna Komisja do Spraw Stopni i Tytułów czy Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, zalecają ich stosowanie w procedurach awansowych dotyczących stopni, tytułów i stanowisk naukowych.

Kwantofrenia uruchamia w środowisku akademickim reakcje obronno-adaptacyjne, istotnie ograniczające produktywność tego środowiska w sensie merytorycznym, a spektakularnie poprawiające jego produktywność w sensie statystycznym. Najczęściej podejmowane działania, mające na celu poprawę wskaźników bibliometrycznych, to: „handel zamienny” miejscami na listach autorów publikacji, „strategiczna” fragmentacja publikowanych wyników badań, wielokrotne publikowanie tych samych wyników badań oraz wzajemne, merytorycznie nieuzasadnione, cytowanie. Zdarza się fałszowanie wyników badań

³⁴ E. Kulczycki, Punktoza jako strategia w grze parametrycznej w Polsce, *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, 2017, vol. 49, No. 1, s. 63–78.

lub wykorzystywanie tych samych wyników do tworzenia wielu publikacji, manipulowanie autorstwem publikacji naukowych. Bardziej przedsiębiorcze środowiska uciekają się do tworzenia nowych czasopism i mnożenia konferencji naukowych, pozostających pod pełną kontrolą tych środowisk. Biurokratyczne definicje monografii naukowych doprowadziły do ich „cudownego” rozmnożenia, spowodowały bowiem wielu uczonych, zainteresowanych uzyskaniem profesury lub habilitacji, do deklarowania jako monografii naukowych elementów dorobku akademickiego, które z monografią naukową w ścisłym znaczeniu tego pojęcia niewiele mają wspólnego, a więc, na przykład, dokumentacji technicznej (składającej się w 90% ze schematów ideowych i montażowych oraz listingów programów), zbioru artykułów konferencyjnych, a nawet zbioru monotematycznych artykułów przetłumaczonych z języka angielskiego. Dalszej inflacji dzieł monograficznych ma zapobiec udoskonalenie systemu punktacji, polegające na uzależnieniu liczby punktów od rangi wydawnictwa. Na nieprzezwyciężalne trudności w kolejnych wcieleniach systemu ewaluacji jednostek naukowych napotykały próby „punktowej” oceny dzieł wieloautorskich, zwłaszcza takich jak publikacje ukazujące się pod auspicjami CERN-u, sygnowane nazwiskami kilku tysięcy osób. Konstatacja, iż parametry bibliometryczne nie są miernikiem wartości naukowej dzieła naukowego, a świadczą jedynie o poczytności czasopisma, w którym to dzieło zostało opublikowane, czy liczebności populacji badaczy zajmujących się tematyką tego dzieła – doczekała się wielu uzasadnień odwołujących się do negatywnych następstw traktowania tych parametrów jako mierników wartości naukowej³⁵.

Wbrew deklaracjom protagonistów parametrycznej oceny jednostek naukowych, kierownicy wielu takich jednostek naukowych stosują kryteria oceny instytucjonalnej do oceny wyników pracy poszczególnych pracowników. W bardzo wielu jednostkach naukowych przyjęte zostały wręcz progowe wartości różnych wskaźników bibliometrycznych, jakie powinni osiągnąć ocenia-

³⁵ P. Mueldner-Nieckowski, Fabryczny sposób na budowanie dorobku, *Forum Akademickie*, 2015, No. 7–8, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2015/07-08/fabryczny-sposob-na-budowanie-dorobku/> [2019-08-22].

G. Węgrzyn, Problemy oceny pracowników naukowych, [w:] *Debaty PAU*, tom I, *Oceny nauki* (red. S. Biliński), Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2014, s. 55–64.

Polskie Towarzystwo Farmakologiczne, Punktoza oskarżona, *Forum Akademickie*, 2017, No. 1, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2017/01/punktoza-oskarzona/> [2019-07-26].

J.M. Brzeziński, Jak cudownie powiększyć dorobek publikacyjny jednostki naukowej, *Forum Akademickie*, 2015, No. 7–8, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2015/07-08/trzej-przyjaciele-z-boiska/> [2019-07-28].

Z. Żmigrodzki, Kategorie, rankingi, *Forum Akademickie*, 1998, No. 10, https://forumakademickie.pl/fa-archiwum/archiwum/98/10/artykuly/06-zycie_akad.htm [2019-07-26].

I. Wagner, Kariera naukowa w Polsce. Czy obecny model sprzyja wyłanianiu i awansowaniu najlepszych naukowców?, *Przegląd Socjologiczny*, 2014, vol. 63, No. 3, s. 39–65.

A.K. Wróblewski, Ostrożnie z tym współczynnikiem, *Forum Akademickie*, 1998, No. 7–8, <https://forumakademickie.pl/fa-archiwum/archiwum/98/7-8/artykuly/20-polemiki.htm> [2019-07-26].

M. Kosmułski, A. Proń, CK, cura te ipsum, 2015.

E. Kulczycki, Punktoza jako strategia w grze parametrycznej w Polsce, 2017.

ni pracownicy, aby otrzymać pozytywną ocenę okresową, albo kandydaci do stopni lub tytułów naukowych, aby rozpocząć odpowiednią procedurę³⁶. Praktyki takie mogą wprawdzie przyczynić się do uzyskania przez jednostkę lepszej oceny, ale też istotnie zwiększają prawdopodobieństwo popełnienia błędu przy ocenie pracy poszczególnych osób i są przyczyną nowych zjawisk patologicznych. Pogoń za punktami spycha bowiem na dalszy plan merytoryczną wartość wyników badań, prowadzi do rezygnacji z podejmowania projektów ryzykownych poznawczo, które mogą co prawda przynieść bardzo wartościowe wyniki, ale są długotrwałe i trudne, a więc nie przełożą się szybko na punkty³⁷; z tego względu podejmowane są coraz chętniej prace przyczynkarskie i pewne, np. prace zorientowane na potwierdzenie wyników już uzyskanych³⁸.

Kwantofrenia doprowadziła do upadku krytyki naukowej, ponieważ recenzowanie nie przynosi punktów. A wszak recenzje są integralnym elementem wszystkich procedur związanych z awansem naukowym, z publikowaniem prac naukowych i z alokacją funduszy na badania naukowe. Od rzetelności recenzji zależy prawidłowe przeprowadzanie tych procedur. Jak zauważa Grzegorz Węgrzyn, czynnikiem, który w największym stopniu wpływa na obniżenie poziomu habilitacji jest niska jakość recenzji. Na stronie internetowej Centralnej Komisji można znaleźć bardzo wiele recenzji składających się jedynie ze streszczenia autoreferatu kandydata i analizy podstawowych parametrów bibliometrycznych jego dorobku naukowego³⁹. Takie recenzje pisać można *bez kompletnego rozeznania, ani problematyki jaką dany naukowiec się zajmuje, ani bez zrozumienia znaczenia publikowanych analiz dla rozwoju danej dziedziny*⁴⁰.

Funkcjonujące na świecie systemy oceny dorobku naukowego, zarówno instytucji, jak i pojedynczego naukowca, w różnych proporcjach odwołują się do narzędzi i kryteriów ilościowych (takich jak wskaźniki bibliometryczne) oraz narzędzi i kryteriów jakościowych (takich jak recenzje i oceny eksperckie); system polski oparty jest niemal wyłącznie na tych pierwszych⁴¹. Z metrologicznego punktu widzenia wadą genetyczną tego systemu jest to, że narzędzie pomiarowe wpływa na mezurand: wadliwie wykorzystywany wskaźniki poddawany

³⁶ G. Węgrzyn, Problemy oceny pracowników naukowych, 2014.

³⁷ P. Czajkowski, P. Trojanowski, Habilitacja w modelu kariery naukowej. Instytucjonalne i mentalne uwarunkowania zgody i odrzucenia, 2012.

³⁸ G. Węgrzyn, Problemy oceny pracowników naukowych, 2014.

I. Wagner, Kariera naukowa w Polsce. Czy obecny model sprzyja wyłanianiu i awansowaniu najlepszych naukowców?, 2014.

³⁹ M. Kosmulski, A. Proń, CK, cura te ipsum, 2015.

G. Węgrzyn, Recenzenci i recenzje – kryzys recenzowania, [w:] *Debaty PAU*, tom III, *Meandry kariery naukowej* (red. S. Biliński), Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2016, s. 85–94.

⁴⁰ I. Wagner, Kariera naukowa w Polsce. Czy obecny model sprzyja wyłanianiu i awansowaniu najlepszych naukowców?, 2014.

⁴¹ E. Kulczycki, Punktoza jako strategia w grze parametrycznej w Polsce, 2017.

jest presji korupcyjnej, przez co zaczyna wypaczać procesy, które miał jedynie monitorować⁴². Bez wzmocnienia roli narzędzi i kryteriów jakościowych nie da się tej wady wyeliminować. Pójście w tym kierunku oznaczałoby istotny wzrost kosztów funkcjonowania systemu ewaluacji, których poniesienie mogłyby być uzasadnione rozszerzeniem roli tego systemu w polityce naukowej państwa (w tej chwili służy on jedynie do alokacji środków finansowych).

5. Dylematy etyczne związane z finansowaniem badań naukowych

Podstawowy dylemat etyczny związany z finansowaniem badań naukowych, można by – trawestując hasło *publish or perish* – wyrazić w formie skrótu myślowego: *apply or perish*. Chodzi, oczywiście, o ubieganie się o granty badawcze w warunkach grantomanii. W ciągu minionego trzdziestolecia państwo, krok po kroku, wycofywało się z odpowiedzialności za utrzymanie instytucji i kadr naukowych, systematycznie zwiększając udział środków zdobywanych drogą konkursową w postaci grantów badawczych i zmniejszając udział finansowania zwanego statutowym; przerzuciło tym samym na uczonych odpowiedzialność za zdobywanie środków na badania⁴³.

W ciągu 30 lat rozwinął się w Polsce system grantów indywidualnych, który w wyniku kolejnych reform przybrał karykaturalną postać. Dziś grantomania ma charakter nie tylko ilościowy, ale i jakościowy: nie dość, że granty różnej proveniencji są niemal jedynym źródłem finansowania badań w ścisłym znaczeniu tego słowa, to jeszcze są one rozdrobnione na dziesiątki programów dedykowanych różnym kategoriom uczonych lub różnym kategoriom problemów badawczych. Środki przeznaczane na niektóre z nich są tak małe, że wystarczają zaledwie na pokrycie kosztów procesu selekcji projektów, ale nie na sfinansowanie choćby jednego z nich⁴⁴. System grantów indywidualnych wprowadzony został w Polsce w momencie, gdy w jego ojczyźnie, tj. w USA, znane już były negatywne następstwa jego wieloletniego funkcjonowania: przede wszystkim marnotrawstwo czasu wysoko kwalifikowanej kadry naukowej i atomizacja społeczności akademickiej; gdy coraz częściej okazywało się, że wielkoformatowe, interdyscyplinarne i długofalowe projekty mogą być realizowane tylko przez instytucje od grantów indywidualnych niezależne – agencje federalne (takie jak NASA czy DARPA) oraz oddziały badawcze wielkich koncernów (takich

⁴² *Ibidem*.

J. Kuźnicki, J.M. Bujnicki, Nie ma wolności bez odpowiedzialności, *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, 2017, vol. 50, No. 2, s. 205–222.

⁴³ I. Wagner, Kariera naukowa w Polsce. Czy obecny model sprzyja wyłanianiu i awansowaniu najlepszych naukowców?, 2014.

Ibidem.

⁴⁴ Por. W. Wrzosek, Dwa subiektywne przykłady, *Forum Akademickie*, 2014, No. 10, s. 35–38.

jak IBM czy DuPont), a nie przez uczelnie. Jak pisze szwajcarski ekonomista Mathias Binswanger, w wysoce konkurencyjnym systemie grantów indywidualnych uczeni – zamiast zajmować się rozwiązywaniem problemów naukowych, pisać naukowe książki i nauczać – piszą wnioski o finansowanie projektów badawczych i robią to średnio 10 razy częściej niż owe środki otrzymują⁴⁵. System grantów indywidualnych ilustruje szersze zjawisko socjologiczne, polegające na tym, że poszukując rozwiązań w różnych dziedzinach życia, chętnie powołujemy się na przykład USA, przy czym częściej sięgamy po rozwiązania przestarzałe i tandetne niż po te najlepsze, a na domiar złego implementujemy je, ignorując kontekst kulturowy.

W zakresie obsługi projektów finansowanych z grantów badawczych administracja polskiej nauki na wszystkich szczeblach jest obsługiwana przez uczonych i definiuje dla nich zadania, a rzadko służy im pomocą. Wydawałoby się, że czas wysoko kwalifikowanego pracownika naukowego jest na tyle cenny, że nie wolno go marnować na czynności rutynowe, które może wykonać odpowiednio przeszkolony absolwent studiów licencjackich. Okazuje się jednak, że patologiczna struktura płac nieuchronnie stwarza iluzję, iż profesor jest najtańszą siłą roboczą do wypełniania formularzy, kalkulowania kosztów prac technicznych wykonywanych w ramach jego projektu, a nawet – do uprawiania marketingu tego projektu. System grantów mnoży ponadto płatne funkcje administracyjne; osoby zajmujące się koordynacją i rozliczaniem średniej wielkości projektów „konsumują” 15–20% środków przeznaczonych na te projekty.

System grantów krótkoterminowych (a tylko takie istnieją w Polsce) istotnie ogranicza efektywne wykorzystanie infrastruktury badawczej, zwłaszcza drogiej i unikatowej aparatury naukowej. Nawet jeśli podejmowane są różne lokalne i ogólnokrajowe inicjatywy na rzecz efektywniejszego jej wykorzystywania, to o rzeczywistym stopniu jej wykorzystania decyduje niepewność dotycząca kontynuacji badań, tak w sensie tematyki, jak środków finansowych: po trzech latach wchodzenia w nową tematykę i tworzenia bazy laboratoryjnej zespół badawczy z prawdopodobieństwem ok. 90% może nie uzyskać środków na kontynuację badań.

Eksperti NCN, w odróżnieniu od recenzentów, zapoznają się jedynie ze skróconą wersją wniosków o finansowanie badań i nie mogą liczyć na dodatkowe wyjaśnienia wnioskodawcy. Wygląda na to, iż ich zbiorowa mądrość ma skompensować niedobór informacji. Jest to założenie akceptowalne w polityce, ale nie w nauce, gdzie – jak dotąd – nie udało się opracować nowej teorii w drodze głosowania. Nietrudno odczytać komunikat, jaki przez swoje biurokratyczne praktyki NCN przekazuje środowisku naukowemu: przy podejmowaniu decyzji finansowych merytoryczna krytyka naukowa nie ma znaczenia – liczą się przede wszystkim przesłanki formalne.

⁴⁵ M. Binswanger, *Sinnlose Wettbewerbe – Warum wir immer mehr Unsinn produzieren*, Herder Verlag, Freiburg im Breisgau 2010, Kapitel 7.

Wszyscy uczeni są dla agencji grantodawczych podejrzani *a priori*, wszyscy muszą podlegać biurokratycznej mitrędze polegającej na ustawicznym sprawdzaniu prawidłowości ich działania we wszystkich przekrojach formalnych – mitrędze zniechęcającej do naukowej aktywności osoby najbardziej do niej predestynowane i predysponowane, a ponadto katastrofalnie redukującej efektywny czas prowadzenia badań *sensu stricte* oraz wolumen środków finansowych wydatkowanych na czynności *stricte* badawcze. Wiele innych przykładów dylematów etycznych – do których prowadzą działania NCN, NCBiR i FNP – znaleźć można w publicystyce okołonaukowej z minionego trzydziestolecia⁴⁶.

6. Dylematy etyczne związane z zatrudnieniem i awansem akademickim

Zmiany systemowe w polskiej nauce doprowadziły do powstania nowego modelu kariery młodych naukowców. Zmuszeni do ciągłej rywalizacji w warunkach niestabilności zatrudnienia i sprzecznych wymagań ze strony podmiotów oceniających, młodzi badacze są coraz mniej zaangażowani w jakąkolwiek działalność inną niż naukowa. Zmniejsza się, w szczególności, ich zainteresowanie aktywnością dydaktyczną, co zagraża realizacji misji uniwersytetu, którą jest zrównoważona aktywność edukacyjna, badawcza i krytyczna⁴⁷.

⁴⁶ R. Kaliszczak, Czy naukowcy działają w interesie publicznym, *Forum Akademickie*, 2018, No. 4, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2018/04/czy-naukowcy-dzialaja-w-interesie-publicznym/> [2019-07-28].

J. Kuźnicki, J.M. Bujnicki, Nie ma wolności bez odpowiedzialności, 2017.

K. Obremski, Grantowe 'struktury poziome', *Forum Akademickie*, 2018, No. 9, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2018/09/grantowe-struktury-pozioame/> [2019-07-26].

P. Jarnicki, Jawności recenzji, *Forum Akademickie*, 2016, No. 2, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2016/02/jawnosci-recenzji/> [2019-07-26].

A. Muszewska, Rola trudna do przecenienia, *Forum Akademickie*, 2016, No. 2, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2016/02/rola-trudna-do-przecenienia/> [2019-07-26].

A. Muszewska, Rola trudna do przecenienia, *Forum Akademickie*, 2016, No. 2, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2016/02/rola-trudna-do-przecenienia/> [2019-07-26].

A. Jajszczyk, Czy polska nauka może dogonić świat?, *Forum Akademickie*, 2015, No. 10, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2015/10/czy-polska-nauka-moze-dogonic-swiat/> [2019-08-22].

I. Wagner, Kariera naukowa w Polsce. Czy obecny model sprzyja wyłanianiu i awansowaniu najlepszych naukowców?, 2014.

⁴⁷ A. Pieniądz, Model kariery akademickiej – pokolenie niepewności między nauką a dydaktyką, *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, 2016, vol. 52, No. 17, s. 305–313.

I. Wagner, Kariera naukowa w Polsce. Czy obecny model sprzyja wyłanianiu i awansowaniu najlepszych naukowców?, 2014.

A. Pieniądz, Model kariery akademickiej – pokolenie niepewności między nauką a dydaktyką, 2016.

Problemy i wątpliwości pojawiają się już na starcie kariery naukowej. Uczestnicy badania społecznego, którego wyniki opublikowane zostały przed rokiem⁴⁸, wskazali na kilka złych praktyk związanych z przeprowadzaniem konkursów na stanowiska nauczycieli akademickich, między innymi, na:

- zorientowanie konkursów na osoby wybrane z przyczyn pozamerytorycznych,
- niekompletność ogłoszeń o pracę, np. brak zakresu obowiązków lub wysokości wynagrodzenia,
- nadmiar wymaganych dokumentów, często zawierających nie do końca weryfikowalne informacje,
- obsadzanie komisji konkursowych osobami pozostającymi w konflikcie interesów z osobami startującymi w konkursie,
- brak protokołów przesłuchań lub odmowę ich udostępniania,
- brak należytej ekspozycji ogłoszeń o otwartych konkursach w centralnej bazie danych (*bazaogloszen.nauka.gov.pl*).

Biurokratyzacja życia akademickiego przybierała na sile niemal w ciągu całego trzydziestolecia; wyjątkiem były pierwsze dwa lata, kiedy to (na krótko) istotnej redukcji uległa objętość aktów normatywnych regulujących funkcjonowanie nauki i szkolnictwa wyższego. Dzisiaj pracownicy nauki po doktoracie nie mają już prawie czasu na prowadzenie prac *stricte* naukowych, ponieważ większą część każdego dnia pracy spędzają na pisaniu wniosków grantowych i sprawozdań z realizacji projektów badawczych oraz na przygotowywaniu nowych publikacji⁴⁹. Dbłość o jakość kształcenia postrzegają oni coraz częściej jedynie przez pryzmat Polskiej Ramy Kwalifikacji oraz związanych z nią narzędzi oceny efektów kształcenia i obowiązkiem generowania nikomu niepotrzebnej dokumentacji⁵⁰.

Uwaga młodych naukowców jest dzisiaj skoncentrowana nie na problemach *stricte* naukowych, czy na realizacji porywających zadań edukacyjnych, ale na utrzymaniu się w wysoko konkurencyjnym świecie nauki, poszukiwaniu środków na realizację badań i zapewnieniu sobie godziwych dochodów. Reprezentanci młodszego pokolenia badaczy są często zatrudniani na podstawie krótkoterminowych kontraktów, w związku z czym nie mogą w racjonalny sposób planować swojej kariery naukowej. Ponieważ wiele czasu poświęcają na szukanie kolejnych źródeł finansowania, nie mogą w pełni angażować się w prowadzone prace badawcze⁵¹.

⁴⁸ A. Wycisk, M. Kałamarz, J. Chojecki, D. Parzych, K. Modrzejewska, A. Wiśniewska, *Potrzeby i oczekiwania młodych naukowców związane z rozwojem zawodowej kariery naukowej*, Raport z badania społecznego, Krajowy Punkt Kontaktowy Programów Badawczych UE w Instytucie Podstawowych Problemów Techniki PAN Warszawa 2018, <http://www.kpk.gov.pl/wp-content/uploads/2018/07/Raport%20PL-ERADays.pdf> [2019-07-20].

⁴⁹ I. Wagner, „Kariery naukowa w Polsce. Czy obecny model sprzyja wylanianiu i awansowaniu najlepszych naukowców?”, 2014.

⁵⁰ A. Pieniądz, „Model kariery akademickiej – pokolenie niepewności między nauką a dydaktyką”, 2016.

⁵¹ I. Wagner, „Kariery naukowa w Polsce. Czy obecny model sprzyja wylanianiu i awansowaniu najlepszych naukowców?”, 2014.

Od lat mamy do czynienia z negatywną selekcją kadr naukowych: eliminowani są ci, którzy nastawiają się na uzyskanie solidnych wyników badań – zwłaszcza ci, których specjalności naukowe wymagają kompleksowych i rozciągniętych w czasie badań oraz długotrwałej dyskusji środowiskowej⁵². Z instytucji naukowych odchodzą ci, dla których model kariery naukowej, ukształtowany w ciągu minionego trzydziestolecia, jest niekompatybilny z prowadzeniem badań na najwyższym poziomie. Odchodzą ci, którzy – ze względu na swoje predyspozycje do niekonwencjonalnego myślenia i kreatywności – nie są w stanie wbić się w biurokratyczny gorset kariery naukowej *à la polonaise*⁵³. Odchodzą najzdolniejsi, którzy czują się źle w otoczeniu miernych i zazdrosnych kolegów, którzy są niezdolni do twórczej współpracy naukowej⁵⁴. Nie trzeba dodawać, że istotnym czynnikiem negatywnej selekcji są także tzw. układy⁵⁵.

Ci spośród młodych pracowników naukowych, którzy nie decydują się na odejście, nierzadko uciekają się do wątpliwych etycznie sposobów przyspieszenia swoich karier – do uzyskania naukowej samodzielności. Korzystają nie tylko z możliwości habilitacji na podstawie eklektycznego zbioru publikacji, ale i z możliwości uzyskania stopnia na Słowacji i Ukrainie. Tylko w latach 2006–2014, 142 polskich naukowców uzyskało habilitacje i profesury w słowackich szkołach wyższych, gdzie nie ma obowiązku przedkładania rozprawy w języku słowackim (wystarczy streszczenie w tym języku), a zamiast monografii może być przedłożony podręcznik akademicki czy nawet materiały dydaktyczne⁵⁶. Innym sposobem na pomnożenie dorobku niezbędnego do uzyskania stopnia lub tytułu jest pozyskanie grupy odpowiednio produktywnych doktorantów, co umożliwia nie tylko realizację intratnych projektów, ale i spełnienie wymogu awansowego, jakim jest wypromowanie co najmniej jednego czy dwóch doktorów⁵⁷.

Konieczność nieustannego konkurowania ze wszystkimi o wszystko prowadzi do wykształcenia wśród młodszych badaczy postaw indywidualistycznych: każde posunięcie oceniają oni w kategoriach indywidualnych zysków i strat, mierzonych punktami za publikacje i kwotami pozyskiwanych grantów. Choć taka postawa jest w pełni uzasadniona logiką systemu, nie służy ani nauce, ani macierzystej instytucji naukowej, prowadzi bowiem do zaniku poczucia identyfikacji badaczy z celami nauki i z tą instytucją⁵⁸.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ A. Szostek, „Dlaczego dobremu kandydatowi na profesora trudno dziś zostać w Polsce dobrym profesorem?”, *Nauka*, 2010, No. 3, ss. 184–193.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ D. Walczak-Duraj, „Przyczyny deficytów i dylematów etycznych w badaniach naukowych”, *Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym*, 2017, Vol. 20, No. 1, ss. 17–32.

⁵⁷ S. Kistryn, Mistrz w tłumie uczniów; tłum mistrzów poluje na ucznia, [w:] *Debaty PAU*, tom III, *Meandry kariery naukowej* (red. S. Biliński), Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2016, s. 75–80.

⁵⁸ A. Pieniądz, *Model kariery akademickiej – pokolenie niepewności między nauką a dydaktyką*, 2016.

Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* postawiła władze uczelni polskich przed nowymi dylematami etycznymi. Jeden z nich dotyczy zasad awansowania nauczycieli akademickich na stanowiska profesorskie. Ustawa ta zmusza uczelnie do automatycznego zatrudnienia na stanowisku profesora (dawniej: profesora zwyczajnego) pracownika posiadającego tytuł profesora. Ustawa ta stwarza również zachęty do automatycznego zatrudniania na stanowisku profesora uczelni (dawniej: profesora nadzwyczajnego) pracowników posiadających stopień doktora habilitowanego. W wielu uczelniach doktorzy habilitowani są od 1 października 2019 roku „z automatu” zatrudniani na stanowiskach profesorów uczelni za sprawą nowych statutów uczelni. Nie będzie tak na najlepszych uczelniach, takich jak Uniwersytet Warszawski, gdzie ok. 700 doktorów habilitowanych pracuje na stanowiskach adiunktów. Około 300 z nich podpisało wiosną 2019 roku list otwarty do Rektora z prośbą o przeniesienie adiunktów z habilitacją na stanowisko profesora uczelni. Zawarta w tym liści argumentacja wskazuje na to, że:

- Są oni dyskryminowani w porównaniu z pracownikami innych polskich uczelni (np. adiunktów z habilitacją na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu), którzy takowy awans już uzyskali bądź niebawem uzyskają, a nierzadko posiadają znacznie mniejszy dorobek naukowy.
- Ich wynagrodzenie miesięczne będzie o ok. 500 zł niższe, a bezpieczeństwo zatrudnienia na nowych warunkach mniejsze.
- Za granicą (np. w Niemczech, Austrii, Szwajcarii) będą nadal rozpoznawani jako wykładowcy, a nie jako równorzędni partnerzy tamtejszych profesorów, przez co tracą okazje do nawiązywania cennych kontaktów naukowych, do zawierania umów o współpracy.⁵⁹

Zatrudnianie selektywne, jak widać, jest złe, bo w sytuacji wytworzonej przez Ustawę krzywdzi średnich adiunktów z habilitacją na bardzo dobrych uczelniach (tylko „średnich”, bo najlepsi zostaną zapewne awansowani, a naj słabsi są porównywalni z kolegami ze słabszych uczelni). Automatyczne przenoszenie na stanowisko profesora uczelni też jest złe, bo daje niezastąpiony przywilej (wynagrodzenie, prestiż) adiunktom, którzy po habilitacji spoczęli na akademickich laurach i zajęli się, na przykład, zarabianiem pieniędzy poza uczelnią. Oczekiwanie automatyzmu jest natomiast uzasadnione zadekretowanym automatyzmem awansowania profesorów tytularnych oraz obniżeniem wymagań stawianych kandydatom do objęcia stanowiska profesora uczelni.

7. Wnioski i postulaty

Większość polityków w Polsce nie docenia znaczenia nauki nie tylko jako źródła innowacji, ale i jako narzędzia identyfikacji i rozwiązywania konkretnych

⁵⁹ W. Karpieszuk, Protest z habilitacją, *Gazeta Wyborcza*, 2 kwietnia 2019 r.

problemów czy oceny skutków działań podejmowanych w różnych obszarach gospodarki⁶⁰. Nic więc dziwnego, że kolejne zmiany w systemie polskiej nauki, jakie dokonały się w ciągu minionego trzydziestolecia, istotnie pogorszyły warunki pracy naukowców. Składa się na to – z jednej strony – niepewność ich zatrudnienia i przeciążenie biurokratyczne⁶¹ oraz niepewność finansowania badań, z drugiej zaś – istotne obniżenie standardów intelektualnych i etycznych środowiska naukowego oraz pojawienie się mechanizmów instytucjonalnych zapowiadających dalszy ich spadek.

Wśród młodszych pracowników naukowych panuje rozgoryczenie wynikające z przeświadczenia o systemowej niesprawiedliwości: starsze pokolenie uczonych – realizujące swoją karierę naukową w innych niż dzisiejsze warunkach – projektuje im system, w którym samo nie chciałoby zaczynać kariery⁶². W tej sytuacji za bardzo prawdopodobne należy uznać przypuszczenie, że najlepsi naukowcy aktywni w najbardziej dynamicznie rozwijających się dyscyplinach będą coraz częściej wybierać emigrację wewnętrzną lub zewnętrzną, a w polskiej nauce zostaną tylko nieliczni pasjonaci i nieudacznicy; może to oznaczać, że najbardziej potrzebne krajowi gałęzie nauki nie będą rozwijane⁶³. Młodym uczonym stawia się obecnie wymagania na poziomie światowym, oferując wynagrodzenie poniżej średniej krajowej, podczas gdy oni – po wielu latach nauki i życia ze skromnych stypendiów czy prac zleconych – oczekują poprawy sytuacji materialnej. To dlatego tak wielu z nich myśli o ewentualnym wyjeździe z kraju i rozwijaniu swojej kariery zawodowej poza jego granicami⁶⁴. Z tego przede wszystkim powodu konieczne jest zwiększenie nakładów na naukę oraz stworzenie mechanizmów pozwalających na istotny wzrost wynagrodzeń pracowników naukowych do takiego poziomu, aby nie musieli korzystać z demoralizującego rozwiązania, jakim jest uzupełnianie dochodów honorariami z grantów badawczych⁶⁵.

Należy powstrzymać falę kwantofrenii w zarządzaniu nauką. W ciągu ostatniej dekady fala ta narastała w Polsce, mimo że u źródeł choroby – w krajach anglosaskich – koncepcja korporalizacji uniwersytetu poddana została wszech-

⁶⁰ J. Kuźnicki, J.M. Bujnicki, Nie ma wolności bez odpowiedzialności, 2017.

⁶¹ R.Z. Morawski, Nauka w czasach biurokracji, [w:] *Inżynier z duszą humanisty* (red. J. Sośnicka), Wyd. Politechniki Łódzkiej, Łódź 2017, s. 321–347.

⁶² A. Pieniądz, Model kariery akademickiej – pokolenie niepewności między nauką a dydaktyką, 2016.

⁶³ A. Jajszczyk, Czy polska nauka może dogonić świat?, 2015.

A. Szostek, Dlaczego dobremu kandydatowi na profesora trudno dziś zostać w Polsce dobrym profesorem?, 2010.

A. Pieniądz, Model kariery akademickiej – pokolenie niepewności między nauką a dydaktyką, 2016.

⁶⁴ P. Szewiła, Kariera w nauce nie taka atrakcyjna: Co drugi naukowiec chce wyjechać za granicę, *Gazeta Prawna*, 13 sierpnia 2018 r., <https://praca.gazetaprawna.pl/artykuly/1214307,zainteresowanie-kariera-naukowa-w-polsce.html> [2019-07-26].

A. Jajszczyk, Czy polska nauka może dogonić świat?, 2015.

⁶⁵ *Ibidem*.

stronnej krytyce. Ukazywały się nie tylko artykuły, ale i książki, których tytuły mówią same za siebie: *The Knowledge Factory – Dismantling the Corporate University and Creating True Higher Learning* (2000), *University Inc. – The Corporate Corruption of Higher Education* (2006), *Ivory Tower Blues – A University System in Crisis* (2007), *The Last Professors – The Corporate University and the Fate of the Humanities* (2008), *Lowering Higher Education – The Rise of Corporate Universities and the Fall of Liberal Education* (2011), *The Fall of the Faculty – The Rise of the All-Administrative University and Why It Matters* (2011), *What Are Universities For?* (2012), *The Slow Professor Challenging the Culture of Speed in the Academy* (2016). W tym samym czasie swój sprzeciw wobec taylorzacji procesów twórczych w nauce coraz skuteczniej wyrażały najbardziej w tym obszarze kompetentne gremia, między innymi, w takich dokumentach jak *San Francisco Declaration on Research Assessment (DORA)*⁶⁶, *Manifesto for Slow Science*⁶⁷ czy *Leiden Manifesto for Research Metrics*⁶⁸. Wydaje się, że pilnym zadaniem jest zmiana modelu oceny pracy naukowej – zdominowanego dzisiaj przez kryteria ilościowe – w taki sposób, aby możliwe było uwzględnienie kryteriów jakościowych, odzwierciedlających to co w nauce najważniejsze: zdolność do generowania nowych idei i krytycznego myślenia oraz umiejętność integracji wiedzy z różnych dyscyplin i działania na rzecz dobra wspólnego⁶⁹.

Strategiczni decydenci polskiej nauki powinni poddać ocenie ekonomiczny sens istnienia agencji grantodawczych w warunkach chronicznego niedoboru środków na finansowanie badań naukowych. Zadając pytanie o koszty ich utrzymania, Izabela Wagner powołuje się na badania kanadyjskie, które pokazały, że system alokacji funduszy na badania drogą konkursów grantowych kosztuje tak drogo, iż należałoby od niego odejść i dotować instytucje badawcze w sposób określany w Polsce jako statutowy⁷⁰.

Konieczne jest wreszcie powstrzymanie upadku etosu nauki i prestiżu naukowców. Warto przy tym zauważyć, że metody administracyjnego zwalczania plagiatów czy tzw. turystyki naukowej są już niewystarczające, tak jak niewystarczające jest tworzenie nowych i doskonalenie starych kodeksów etyki naukowca⁷¹. Niezbędna jest powszechna edukacja w zakresie etyki badań naukowych i wszechstronna analiza etycznych implikacji rozwiązań prawnych obowiązujących w polskiej nauce. Analizą ich demoralizującego wpływu na

⁶⁶ Por. <https://sfidora.org/> [2019-05-21].

⁶⁷ I. Stengers, *Another Science is Possible: A Manifesto for Slow Science*, Polity Press, Cambridge–Medford (UK) 2018.

⁶⁸ Por. <http://www.leidenmanifesto.org/> [2019-05-21].

⁶⁹ Por. M. Zawadzki, Między neoliberalizmem a feudalizmem. Godność młodych naukowców w kontekście transformacji polskiego uniwersytetu, *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, 2017, vol. 49, No. 1, s. 133–154.

⁷⁰ I. Wagner, *Kariera naukowa w Polsce. Czy obecny model sprzyja wyłanianiu i awansowaniu najlepszych naukowców?*, 2014.

⁷¹ R.Z. Morawski, *Technoscientific Research: Methodological and Ethical Aspects*, 2019, Chapter 20.

środowisko naukowe powinny zająć się zespoły i komisje etyczne afiliowane przy Polskiej Akademii Nauk, Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego i stowarzyszeniach naukowych.

Na progu dwudziestego pierwszego wieku Jacques Derrida napisał: *This university [...] in principle and in conformity with its declared vocation, its professed essence, it should remain an ultimate place of critical resistance – and more than critical – to all the powers of dogmatic and unjust appropriation*⁷². Aktualny model kariery akademickiej sprawia, że jest to we współczesnej Polsce *mission impossible*⁷³.

Bibliografia

- Agazzi E. (1997), *Dobro, zło i nauka – Etyczny wymiar działalności naukowo-technicznej*, Oficyna Akademicka, Warszawa (przekład z ang. E. Kałuszyńska).
- Berg M., Seeber B.K. (2016), *The Slow Professor: Challenging the Culture of Speed in the Academy*, University of Toronto Press, Toronto.
- Biliński S. (red.), (2016), *Debaty PAU*, tom III, *Meandry kariery naukowej*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Binswanger M. (2010), *Sinnlose Wettbewerbe – Warum wir immer mehr Unsinn produzieren*, Herder Verlag, Freiburg im Breisgau.
- Brzeziński J.M. (2015), Jak cudownie powiększyć dorobek publikacyjny jednostki naukowej, *Forum Akademickie*, No. 7–8, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2015/07-08/trzej-przyjaciele-z-boiska/> [2019-07-28].
- Brzeziński J.M. (2010), Podaj cegłę – rzecz o systemie awansów naukowych, cz. I, *Forum Akademickie*, No. 11, <http://forumakademickie.pl/fa/2010/11/podaj-cegle/> [2019-07-28].
- Brzeziński J.M. (2010), Podaj cegłę – rzecz o systemie awansów naukowych, cz. II, *Forum Akademickie*, No. 12, <http://forumakademickie.pl/fa/2010/12/podaj-cegle/> [2019-07-28].
- Bujnicki J.M., Hasiów-Jaroszewska B., M. Wierchoń (red.), (2015), *Ekspertyza mobilności polskich naukowców*, Akademia Młodych Uczonych PAN, Warszawa.
- Czajkowski P., Trojanowski P. (2012), Habilitacja w modelu kariery naukowej. Instytucjonalne i mentalne uwarunkowania zgody i odrzucenia, *Forum Socjologiczne*, No. 3, s. 121–146.
- Derrida J., *Without Alibi*, Stanford University Press, Stanford 2002 (translated from French by P. Kamuf).
- Drozdowicz Z. (2017), Deficyt zaufania, *Forum Akademickie*, No. 3, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2017/03/deficyt-zaufania/> [2019-07-28].
- Górnjak J. (red.), (2015), *Program rozwoju szkolnictwa wyższego do 2020 r.*, cz. III, *Diagnoza szkolnictwa wyższego*, Konferencja Rektorów Akademickich Szkół Polskich i Fundacja Rektorów Polskich, Warszawa.
- Grabowski H. (2017), Inwolucja kryteriów awansu akademickiego, *Forum Akademickie*, No. 2, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2017/02/inwolucja-kryteriow-awansu-akademickiego/> [2019-07-26].

⁷² J. Derrida, *Without Alibi*, Stanford University Press, Stanford 2002 (translated from French by P. Kamuf), s. 204.

⁷³ A. Murawska, Kariera akademicka – człowiek w drodze do siebie i do sensu, *Pedagogika Szkoły Wyższej*, 2017, vol. 22, No. 2, s. 37–45.

- Jajszczyk A. (2015), Czy polska nauka może dogonić świat?, *Forum Akademickie*, No. 10, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2015/10/czy-polska-nauka-moze-dogonic-swiat/> [2019-08-22].
- Jarnicki P. (2016), Jawności recenzji”, *Forum Akademickie*, No. 2, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2016/02/jawnosci-recenzji/> [2019-07-26].
- Kaliszan R. (2018), Czy naukowcy działają w interesie publicznym, *Forum Akademickie*, No. 4, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2018/04/czy-naukowcy-dzialaja-w-interesie-publicznym/> [2019-07-28].
- Karpieszuk W. (2019), Protest z habilitacją, *Gazeta Wyborcza*, 2 kwietnia 2019 r.
- Kistryn S. (2016), Mistrz w tłumie uczniów; tłum mistrzów poluje na ucznia, [w:] *Debaty PAU*, tom III, *Meandry kariery naukowej*, (red. S. Biliński), Polska Akademia Umiejętności, Kraków, s. 75–80.
- Kołodziejak Z. (1998), Habilitacja – twór anachroniczny, *Forum Akademickie*, No. 7–8, <https://forumakademickie.pl/fa-archiwum/archiwum/98/7-8/artykuly/19-polemiki.htm> [2019-07-26].
- Kosmulski M., Proń A. (2015), CK, cura te ipsum, *Forum Akademickie*, No. 4, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2015/04/ck-cura-te-ipsum/> [2019-07-26].
- Kulczycki E. (2017), Punktoza jako strategia w grze parametrycznej w Polsce, *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, vol. 49, No. 1, s. 63–78.
- Kuniński M. (2016), “Pracownik naukowy w otoczeniu społecznym. Status społeczny i powinności, [w:] *Debaty PAU*, tom III, *Meandry kariery naukowej* (red. S. Biliński), Polska Akademia Umiejętności, Kraków, s. 75–80.
- Kuźnicki J., Bujnicki J.M. (2017), Nie ma wolności bez odpowiedzialności, *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, vol. 50, No. 2, s. 205–222.
- Kwiek M. (2016), Kariera akademicka w Europie: niestabilność w warunkach systemowej konkurencji, *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, vol. 47, No. 1, s. 203–242.
- Kwiek M. (2015), *Uniwersytet w dobie przemian*, Wyd. Naukowe PWN SA, Warszawa.
- Morawski R.Z. (2017), Nauka w czasach biurokracji, [w:] *Inżynier z duszą humanisty* (red. J. Sośnicka), Wyd. Politechniki Łódzkiej, Łódź, s. 321–347.
- Morawski R.Z. (2019), *Technoscientific Research: Methodological and Ethical Aspects*, Walter de Gruyter, Berlin–Boston.
- Mueldner-Nieckowski P. (2015), Fabryczny sposób na budowanie dorobku, *Forum Akademickie*, No. 7–8, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2015/07-08/fabryczny-sposob-na-budowanie-dorobku/> [2019-08-22].
- Murawska A. (2017), Kariera akademicka – człowiek w drodze do siebie i do sensu, *Pedagogika Szkoły Wyższej*, vol. 22, No. 2, s. 37–45.
- Muszewska A. (2016), Rola trudna do przecenienia, *Forum Akademickie*, No. 2, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2016/02/rola-trudna-do-przecenienia/> [2019-07-26].
- Nauka i technika w 2017 r.*, Główny Urząd Statystyczny/Urząd Statystyczny w Szczecinie (2019), Warszawa/Szczecin.
- Obremski K. (2018), Grantowe struktury poziome, *Forum Akademickie*, No. 9, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2018/09/grantowe-struktury-poziome/> [2019-07-26].
- Pieniądz A. (2016), Model kariery akademickiej – pokolenie niepewności między nauką a dydaktyką, *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, vol. 52, No. 17, s. 305–313.
- Polskie Towarzystwo Farmakologiczne, Punktoza oskarżona, (2017), *Forum Akademickie*, No. 1, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2017/01/punktoza-oskarzona/> [2019-07-26].
- Pospiszyl M. (1998), Profesor nie habilitowany, *Forum Akademickie*, No. 5, <https://forumakademickie.pl/fa-archiwum/archiwum/98/5/artykuly/13-agora.htm> [2019-07-26].
- Przetakiewicz W. (2017), Nieuzasadnione łagodzenie wymogów habilitacyjnych, *Forum Akademickie*, No. 1, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2017/01/nieuzasadnione-lagodzenie-wymogow-habilitacyjnych/> [2019-07-26].

- Resnik D.B. (2007), *The Price of Truth – How money affects the norms of science*, Oxford University Press, Oxford.
- Rodzick P. (2016), Nadane stopnie i tytuły naukowe – czy coś się zmieniło?, *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, vol. 48, No. 2, s. 139–174.
- Szewiła P. (2018), Kariera w nauce nie taka atrakcyjna: Co drugi naukowiec chce wyjechać za granicę, *Gazeta Prawna*, 13 sierpnia r., <https://praca.gazetaprawna.pl/artykuly/1214307,zainteresowanie-kariera-naukowa-w-polsce.html> [2019-07-26].
- Szostek A. (2010), Dlaczego dobremu kandydatowi na profesora trudno dziś zostać w Polsce dobrym profesorem?, *Nauka*, No. 3, s. 184–193.
- Sztompka P. (2014), Uniwersytet współczesny; zderzenie dwóch kultur, *Nauka*, No. 1, s. 7–18.
- Wagner I. (2014), Kariera naukowa w Polsce. Czy obecny model sprzyja wyłanianiu i awansowaniu najlepszych naukowców?, *Przegląd Socjologiczny*, vol. 63, No. 3, s. 39–65.
- Walczak-Duraj D. (2017), Przyczyny deficytów i dylematów etycznych w badaniach naukowych, *Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym*, vol. 20, No. 1, s. 17–32.
- Węgrzyn G. (2014), Problemy oceny pracowników naukowych, [w:] *Debaty PAU*, tom I, *Oceny nauki* (red. S. Biliński), Polska Akademia Umiejętności, Kraków, s. 55–64.
- Węgrzyn G. (2016), Recenzenci i recenzje – kryzys recenzowania, [w:] *Debaty PAU*, tom III, *Meandry kariery naukowej* (red. S. Biliński), Polska Akademia Umiejętności, Kraków, s. 85–94.
- Wiktor J.W. (2018), Procedura w postępowaniach awansowych 2004–2016, cz. 1, Doktoraty, *Forum Akademickie*, No. 4, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2018/04/procedura-w-postepowaniach-awansowych-2004-2016/> [2019-07-26].
- Wiktor J.W. (2018), Procedura w postępowaniach awansowych 2004–2016, cz. 2, Habilitacja, *Forum Akademickie*, No. 5, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2018/05/procedura-w-postepowaniach-awansowych-2004-2016/> [2019-07-26].
- Wiktor J.W. (2018), Procedura w postępowaniach awansowych 2004–2016, cz. 3, Profesura, *Forum Akademickie*, No. 6, <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2018/06/procedura-w-postepowaniach-awansowych-2004-2016/> [2019-07-26].
- Woźnicki J. (ed.), (2007), *Mobilność naukowców w Polsce*, Raport opracowany przez Zespół Interdyscyplinarny ds. Mobilności i Karier Naukowych, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Warszawa.
- Woźnicki J. (red.), (2008), *Uwagi do propozycji zmian w zakresie ścieżki kariery naukowej zgłoszonych w debacie publicznej*, Raport opracowany przez Zespół Interdyscyplinarny ds. Mobilności i Karier Naukowych, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Warszawa.
- Wróblewski A.K. (1998), Ostrożnie z tym współczynnikiem, *Forum Akademickie*, No. 7–8, <https://forumakademickie.pl/fa-archiwum/archiwum/98/7-8/artykuly/20-polemiki.htm> [2019-07-26].
- Wrzosek W. (2014), Dwa subiektywne przykłady, *Forum Akademickie*, No. 10, s. 35–38.
- Wycisk A., Kałamarz M., Chojecki J., Parzych D., Modrzejewska K., Wiśniewska A. (2018), *Potrzeby i oczekiwania młodych naukowców związane z rozwojem zawodowej kariery naukowej*, Raport z badania społecznego, Krajowy Punkt Kontaktowy Programów Badawczych UE w Instytucie Podstawowych Problemów Techniki PAN Warszawa, <http://www.kpk.gov.pl/wp-content/uploads/2018/07/Raport%20PL-ERADays.pdf> [2019-07-20].
- Zawadzki M. (2017), Między neoliberalizmem a feudalizmem. Godność młodych naukowców w kontekście transformacji polskiego uniwersytetu, *Nauka i Szkolnictwo Wyższe*, vol. 49, No. 1, s. 133–154.
- Ziejka F. (red.), (2006), *Model awansu naukowego w Polsce*, Konferencja Rektorów Akademickich Szkół Polskich i Fundacja Rektorów Polskich, Kraków–Warszawa.
- Żmigrodzki Z. (1998), Kategorie, rankingi, *Forum Akademickie*, No. 10, https://forumakademickie.pl/fa-archiwum/archiwum/98/10/artykuly/06-zycie_akad.htm [2019-07-26].

Transformacja Akademickiego Szkolnictwa Wyższego w Polsce w okresie 30-lecia 1989–2019

redakcja naukowa
Jerzy Woźnicki

Warszawa 2019

Recenzent
Prof. dr hab. Jarosław Górniak

Opracowanie redakcyjne
Teresa Woźniak

Opracowanie graficzne i skład
Andrzej Kowalczyk

Utwór w całości ani we fragmentach nie może być powielany, ani rozpowszechniany za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych, bez pisemnej zgody posiadaczy praw autorskich.

© Copyright by Konferencja Rektorów Akademickich Szkół Polskich, Warszawa 2019

ISBN 978-83-8156-024-5

Druk i oprawa: Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, ul. Polna 50, 00-644 Warszawa
tel.: 22 234 75 03, Wydanie I, Nakład: 500 egz., nr zam. 456/2019